

RÉGI PESTI KÖNYVKERESKEDŐK.

(Hetedik, befejező közlemény.)

X.

Heckenast Gusztáv.

(1833—1873).

A pesti könyvkereskedők legszerencsésebbike HECKENAST Gusztáv volt, kinek nem kellett kiharcolni a könyvkereskedői jogot s nem kellett tönkrement könyvkereskedés helyén újat alapítani, hanem sógorától, WIGAND Ottótól jól megalapozott s virágzó üzletet vett át 1833 január 16-án. Pedig annak az üzletnek a megalapítása sok nehézséggel járt s csupán WIGAND Ottó kitartásán mult, hogy a felmerült nehézségek ellenére is sikerült célhoz jutnia. A göttingeni származású WIGAND Ottó eredetileg 1816-ban Kassán alapított könyvkereskedést s minthogy ez nem elégítette ki becsvágyát, 1824 június 8-án a pestvárosi tanácstól kért könyvkereskedői jogot. A pesti könyvkereskedők (EGGENBERGER, HARTLEBEN, KILIÁN, MÜLLER, LEYRER, SZUBULY és IVANICS) megélhetésük nehézségeire hivatkozva elleneztek az engedély megadását annál is inkább, mert WIGANDnak Kassán máris volt üzlete s a pesti könyvkereskedők közül kevésbé előbb STROHMAYER, LINDAUER, PAUER, MEISZNER, INSITORIS és Kiss István gyors egymásutánban tönkrementek és hitelükét megrendítették.¹

Minthogy a pestvárosi tanács WIGAND kérését elutasította, 1824 október 12-én id. Kiss István fiától, Lászlótól, 1000 forintot megvette atyja könyvkereskedői jogát s csupán a jog átruházásáért folyamodott. Ezzel azonban nem ért célt, mert a pestvárosi tanács megállapította, hogy ez a jog özv. Kiss Istvánnénak Debrecenbe történt átköltözésével megszűnt.

¹ Pestvárosi levéltár. Rel. a. m. 2263.

Két meddő kísérlet után harmadszor is megkísérelte WIGAND a könyvkereskedés megalapítását s ez a kísérlet eredménnyel járt. 1827 december 13-án ugyanis 6000 forinton megvette a SZUBULY György könyvkereskedését és könyvkereskedői jogát s minthogy ez ellen a pesti könyvkereskedők nem emeltek kifogást, 1827 december 26-án a pestvárosi tanács is megadta hozzájárulását a jog átruházásához.

WIGAND Ottó nem sokáig tartotta kezében a Váci-utcai KAPPEL-házban megalapított üzletet, hanem 1833 január 10-én 12.500 forinton eladta 22 esztendő sógorának, a kassai származású HECKENAST Gusztávnak, akit csak két évvel előbb szabadított fel. Nem akarunk e helyen azon kérdéssel foglalkozni, vajjon igaza van-e Sennovitznak, mikor az üzletátruházást WESSELÉNYI Miklós «Balitéletek» című művének kiadásával hozza kapcsolatba;¹ elég az hozzá, hogy ugyanazon időben WIGAND Ottó öccse, György is eladta a hazai könyvkereskedést s mindketten Lipcsébe költöztek, ahol virágzó könyvkereskedést alapítottak. E feltevés ellen szól különben az is, hogy WIGAND Ottó 1833 január 1-én kelt körlevele szerint az üzlet tovább is a WIGAND neve alatt (WIGAND'sche Buchhandlung) maradt s ilyenformán HECKENASTra szállott volna át a felelősség, amit WIGAND Ottó aligha akarhatott elérni. Az üzletátruházásról a helytartótanács csupán jóval később, tiltott könyvek üldözése nyomán szerzett tudomást s 1834 április 29-én elrendelte, hogy az üzletet HECKENAST a saját neve alatt köteles vezetni.

WIGAND Ottó nem csupán könyvkereskedését virágoztatta fel, hanem hatesztendei működése alatt olyan nagyarányú kiadói tevékenységet is tudott kifejteni, amire addig nálunk nem volt példa. SENNOWITZ összeállításából láthatjuk, hogy öt esztendő alatt 28 magyar és 39 német munkát adott ki, melyek között sok értékes darab volt. KISFALUDY Sándor *Himfy dalainak* német fordítása két kiadásban jelent meg nála (1829 és 1831) s ugyancsak ő adta ki SZÉCHENYI István «*Hitel*» (1830) és «*Világ*» (1832) című műveinek német fordítását. WIGAND indította meg KISFALUDY Sándor összes

¹ Magyar könyvkereskedők évkönyve I. (1891.) évf.

műveinek kiadását s ő adta ki a 12 kötetes első magyar encyklopédiát, a «*Közhasznú ismeretek tárá*t» (1831—34), ami óriási beruházást követelt s kevés hasznot hozott.

A könyvkereskedést HECKENAST még WIGANDnál is nagyobb szerencsével folytatta s rövid időn belül nagy népszerűséget szerzett, amint azt a Budapesti Árvizkönyv kiadása igazolja. Amint SENNOWITZ életrajzában olvashatjuk,¹ a WIGANDTÓL átvett kiadványokat más kiadványok megvásárlásával gyarapította s az ily módon összegyűjtött könyvkészletet minden árleszállítás nélkül tudta értékesíteni. Könyvkereskedésének fellendítése érdekében 1840 január 1-én «Bibliographiai Értesítő Magyarország és Erdély számára» cím alatt havi folyóiratot indított meg, mely a hazai könyvpiac legújabb termékeiről számolt be. A folyóirat megindításával üzletét központi könyvkereskedéssé kívánta fejleszteni, ahova minden könyvedvelő és könyvkereskedő bizalommal fordulhat. Ugyanazon célt szolgálta az 1841. évi 4. számtól kezdve megnyitott «Régibb literatura Magyarországon» című rovat is, mely egyelőre az 1800 és 1839 között megjelent magyarországi munkákat kívánta feldolgozni. E tetemes anyagi áldozatokkal járó kiadványt mindaddig fenntartotta, míg a LANDERERREL történt társulás következtében üzlete súlypontját a könyvkiadásra nem helyezte át s a folyóirat fenntartása nem állott tovább érdekében. Az 1842 szeptember 30-án megjelent 7. számmal aztán megszüntette azt s az EGGENBERGER J. és fia cég folytatta a «Honi literaturai hirdető» című havi folyóirattal.

Ugyancsak könyvkereskedése érdekében járt el, mikor 1837-ben kölcsönkönyvtárnyitási jogot kért s kérését azzal indokolta, hogy a közönség a magyar könyveket magas árak miatt nem vásárolja s ezúton az érdeklődést jobban fel lehetne kelteni. A pesti könyvkereskedők ezzel szemben más véleményen voltak s azt vitatták, hogy a kölcsönkönyvtárak szaporítása éppen csökkenti az olvasóközönség vásárlókedvét. A helytartótanács ennek ellenére 1838 január 23-án megadta HECKENASTnak a kölcsönkönyvtárnyitási jogot² s 1839 január 1-én meg is indult a vállalata.

¹ Magyar könyvkereskedők évkönyve. I. (1891.) évf. VII—XLIX. II.

² Pestvárosi levéltár. Rel. a. m. 2263.

HECKENASTOT az 1838. évi árvíz alkalmával nagy kár érte ugyan s a magyar írók EÖTVÖS József felhívására a *Budapesti Árvíz-könyvvel* siettek segélyére; a veszteségeket azonban gyorsan kiheverte, sőt olyan nagyarányú vállalkozásba fogott, amire addig nálunk még nem volt példa. 1841 január 2-án ugyanis könyvkereskedői és kiadói vállalatát egyesítette a LANDERER Lajos nyomdai vállalatával s ez úton még nagyobb teret nyert vállalkozói szelleme érvényesítésére. Ez a vállalat nagy ellenhatást váltott ki a pesti könyvnyomtatóknál, akik 1841 január 23-án kelt beadványukban azzal vádolták meg, hogy amint 1833-ban a könyvkereskedők közé becsempészte magát, ugyanúgy akar most könyvnyomdát szerezni, pedig a könyvnyomtatás mesterségét soha nem tanulta s a könyvkereskedés a könyvnyomtatással nem is egyesíthető. E kenyéririgységből fakadt vádakra 1841 november 22-én LANDERER és HECKENAST együttesen válaszoltak s hivatkoztak GEROLD (Bécs), HAAN (Prága), CURISCH (Linz), KIENREICH (Grác), SUPPAN (Zágráb), WIGAND (Pozsony), SCHMIDT (Arad), HOCHMEISTER (Szeben), REICHEL (Temesvár), GRÜN (Szeged) és ELLINGER (Kassa) példájára, akik hasonló vállalatokat tartottak fenn.

Az eredmény az lett, hogy a helytartótanács 1845 június 10-én jóváhagyta ugyan a társasági szerződést; a közös társasági címet azonban csupán 1846 március 31-től kezdve használhatták zavar-talanul, amikor is a helytartótanács ezt kifejezetten megengedte.¹

WIGAND mintájára HECKENAST kezdettől fogva könyvkiadás-sal is foglalkozott s a *Budapesti Árvíz-könyv* első kötete előtt álló könyvjegyzékéből megtudjuk, hogy többek között ő adta ki KISFALUDY Károly összes műveit 10 kötetben (1836), JÓSIKA Miklós regényeit 8 kötetben (1836—38); a «Zsebkönyvtár» című vállalatban (1835—37) CSOKONAI, FALUDI és BERZSENYI műveiből adott szemelvényeket; kiadta GARAY *Csatár*-ját (1835), VAJDA Péter költeményeit (1835) s FOGARASSY német szótárát (1836—38), ami kezdetnek nagyon is elegendő volt.

1842. évi könyvjegyzékéből megállapíthatjuk,² hogy kiadói

¹ Pestvárosi levéltár. Int. a. n. 7785.

² HECKENAST Gusztáv költségén megjelent könyvek sorj. Pest, 1841. végéig.

tevékenysége az 1838. évi árvízkarosodás ellenére sem lankadt s 1841 végéig JÓSIKA műveiből már 15 kötet jelent meg. 1840-ben megkezdte KÖLCSEY összes műveinek kiadását, az 1841-ig 6 kötetben megjelent *Emlény* című évkönyvben pedig tartalmilag és formailag egyaránt kiválót adott. 1841 november 22-én kelt beadványában tehát joggal mutathatott rá azon érdemeire, melyeket KÖLCSEY, KISFALUDY, JÓSIKA, EÖTVÖS, TELEKI, SZÉCHENYI, FOGARASSY, SZALAY, FEJÉR György, SCHEDEL, CSÁSZÁR, WILDNER stb. műveinek kiadásával szerzett s amelyekről a könyvnyomtatók azt merték állítani, hogy «románok s némely ephemeri pamphletek».

A LANDERER és HECKENAST vállalata az egyesítés után a Hatvani- (ma Kossuth Lajos)-utcai HORVÁTH-házba költözött át s itt érték az 1848. évi márciusi események, amelyek a szabadságmozgalmak egyik jelentős tényezőjévé avatták s ennek emlékére egy ideig az utcát is Szabad Sajtó-utcának nevezték. A forradalmi események lezajlása után azonban saját otthont kerestek vállalatuk számára s 1852 május 1-én 47.600 frton megvásárolták özv. SZIRMAJ Ádámné GYÜRKY Johanna Egyetem-utcai házát,¹ amelyben 1864-ig csupán a nyomda nyert elhelyezést, ekkor azonban ide költözött a kiadói üzlet is, mely a Himző- és Kalap-utcák sarkán, a LANDERER-nyomda régi helyiségében volt elhelyezve.

Magát a könyvkereskedést HECKENAST még 1848 folyamán eladta EDELMANN Károly lipcsei származású könyvkereskedősegédnek, aki 1848 július 18-án folyamodott a pestvárosi tanácshoz a könyvkereskedői jog átruházásáért.² Ezt az üzletátadást indokolta HECKENAST nagyarányú kiadói tevékenysége, ami a könyvkereskedés megtartását teherré tette számára.

SENNOWITZ Adolfnak HECKENASTRÓL írott s már idézett életrajzában számszerű adatokkal van kimutatva HECKENAST kiadói tevékenysége, amiből megállapíthatjuk, hogy igazi kiadói tevékenysége csak 1860 után indult meg, mikor a cenzura bilincsei fokónként lehullottak. 1860 és 1869 között ugyanis 305 művet adott ki 424 kötetben, 1870 és 1873 között pedig 267 művet 386 kötetben, s e kimutatásban nem foglaltatnak benn német kiadványai,

¹ Pesti telekkönyvi iratok. 1598/852. ² 1848/49. évi iratok. Eng. 308.

melyek száma szintén jelentős volt. 1872. évi utolsó kiadói katalógusából láthatjuk, hogy JÓKAI Mór munkáit 73 kötetes népszerű kiadásban adta ki s JÓSIKA Miklós regényei 51 kötetes olcsó kiadásban s 45 kötetes új folyamban nála jelentek meg. A *Magyar Nemzet Classikus Irói* című kiadványa 40 kötetben KISFALUDY Károly, KÖLCSEY, BAJZA és BERZSENYI összes műveit tartalmazta s a *Magyar Remekírók Gyémánt Kiadása* című 12 kötetes vállalatában KISFALUDY Sándor, KÖLCSEY, GARAY stb. műveit találjuk. Az újabb szépírók közül TOMPA Mihály és ARANY János műveit is HECKENAST adta ki s a történettudományi írók közül HORVÁTH Mihálynak is ő volt a kiadója. Az egyetemi tankönyvek közül HECKENASTnál számos jogtudományi kézikönyv jelent meg, különösen azonban a középiskolai tankönyvek kiadása terén tanúsított nagy buzgóságot, ami kitűnő bevételi forrásnak bizonyult.

Ha most hozzávesszük azokat a nagy érdemeket, amelyeket HECKENAST a Pesti Hírlap, Vasárnapi Ujság s egyéb időszakai sajtótermékek kiadásával szerzett, akkor el kell ismernünk, hogy az újabbkori magyar irodalom legszilárdabb pillére volt, amely gyors emelkedését nagy részben neki köszönhette.

LANDERER Lajos még 1854 február 1-én meghalt s üzletrésze haszonélvezeti jogát özvegye, SCHWILLING Jozefa örökölte. Minthogy azonban az 1841 január 14-én kötött társasági szerződés HECKENAST-nak LANDERER halála esetére elővételi jogot biztosított, HECKENAST az örökösöknek az adósságok átvételén felül 39.000 frt vételárat ajánlott fel az üzletrészeért, amit azok 1855 április 24-én el is fogadtak. Ezzel HECKENAST birtokába ment át a vállalat, ő azonban 1864-ig LANDERER és HECKENAST név alatt folytatta az üzletet s csupán ekkor szánta rá magát a cég megváltoztatására, amit a pestvárosi tanács 1866 szeptember 11-én tudomásul vett.¹

1873 március 24-én aztán nyomdáját és kiadóüzletét 700.000 forinton az akkor alakult FRANKLIN-Társulatnak adta el s maga német kiadványaival Pozsonyban új üzletet alapított, amelynek azonban nem sokáig örvendhetett, mert 1878 április 10-én 68 esztendőskorában meghalt.

¹ Pestvárosi levéltár. II. 774/864.

XI.

Geibel Károly.

(1841—1849.)

GEIBEL Károly életrajzát és pesti pályafutását szintén megírta már SENNOVITZ Adolf¹ s hogy annak újabb feldolgozását mégis indokoltnak tartottuk, azt részben a rendelkezésünkre álló levéltári adatokkal, részben pedig SENNOVITZ Adolf dolgozatának panegirikus jellegével magyarázzuk.

A hallei származású s protestáns vallású GEIBEL Károly 35 esztendőskorában folyamodott pesti könyváruosi jogért, miután előzetesen 1822-től 1827-ig Lipcsében LAUFFER Vilmosnál a könyvkereskedés mesterségét megtanulta, tizenhárom és fél éven át a HARTLEBEN Konrád Rudolf pesti üzletében szolgált és 1841 február 24-én Pesten polgárjogot szerzett. A helytartótanácsához intézett folyamodványában előadta, hogy a magyar nyelv és irodalom szemelláthatólag felvirágzottak, a magyar tudós társaság, egyesületek és magánosok által kiadott munkák száma megszorodott, tehát a pesti könyvkereskedések számának szaporítása is indokoltnak látszik. Könyvkereskedés alapításához nem csupán a szükséges szakképzettséggel rendelkezik, hanem 5000 frt készpénzén kívül egyéb vagyona is van; sőt egy vagyonos pesti polgár WEISS Hermann leányával készül házasságot kötni, mi által a város legvagyonosabb polgárai sorába fog emelkedni. Ajánlóleveleket csatol mágnásoktól, tudósoktól és előkelő pesti polgárokról s hivatkozik külföldi összeköttetéseire, mi által a hazai kultúrának jó szolgálatokat tehet.

A kérvényt a helytartótanács véleményadás céljából leküldötte a pestvárosi tanácsához, mely a fennálló gyakorlat szerint a helybeli nyolc könyvkereskedőt (EGGENBERGER és fia, HARTLEBEN, HECKENAST, IVANICS, KILIÁN György és társa, id. KILIÁN György és WEBER, MÜLLER

¹ Magyar könyvkereskedők évkönyve XI. (1901.) évf. V—LXVI. II.

könyvkereskedés; LEYRER József nem írta alá) hallgatta meg ez ügyben. Az említett könyvkereskedők 1841 május 6-án kelt nyilatkozatukban az engedély megtagadása mellett foglaltak állást azon indokolással, hogy a szabad verseny általában jó hatással van ugyan a kereskedelemre, a könyvkereskedelemben azonban szükség van a korlátozásra. Hivatkoznak Ausztria példájára, ahol a korlátozások a könyvkereskedelmet tekintélyhez juttatták, ezzel szemben Németországban, Olaszországban és Franciaországban a szabad verseny tönkretette a kereskedelmet s az erkölcstelen munkák elszaporodására vezetett. Hogy a magyarországi könyvkereskedelem tekintélynek örvend, ezt vagyoni állásuk biztonságának s óvatos üzleti politikájuknak köszönhetik, ami a korlátozó rendszabályok eredménye. GEIBEL kérésével szemben hangoztatják, hogy tekintettel a lakosság számára s az irodalmi szükségletre a fennálló nyolc könyvkereskedés már is sok s néhányan csupán nagy nehézségekkel tudják fenntartani magukat. Rámutatnak ezen felül a két nyilvános kölcsönkönyvtárra, a tudományos használat számára megnyitott egyetemi könyvtárra, az olvasó- és tudományos egyletek, valamint a kaszinó könyvtáaira, melyek a könyvkereskedések forgalmát hátrányosan befolyásolják. Ezekhez járulnak a zsidó házalókereskedők, kik különösen vásárok alkalmával nagy károkat okoznak a könyvkereskedőknek.

A folyamodó porosz származású s ámbár hosszabb idő óta helybeli könyvkereskedésben szolgált, mégis idegennek tekintendő; ezzel szemben több helybeli polgár fia ment könyvkereskedői pályára, akik inkább megérdemlik, hogy idővel könyvkereskedői joghoz jussanak. A fennálló könyvkereskedések üzleti összeköttetései olyan jók, hogy a helybeli könyvszükségletet teljesen ki tudják elégíteni s azt feleslegesnek tartják a folyamodó módjára aláírásokkal igazolni. A csatolt ajánlólevelekre különben az a megjegyzésük, hogy a mágnások a folyamodó iránti jóindulatból, a tudósok kiadatlan kézírataik sajtó alá juttatása reményében, a helybeli polgárok pedig barátságból írták alá azokat.

A hazai irodalomnak a folyamodó által kilátásba helyezett felkarolására nincs szükség, mert erről ők bőségesen gondoskod-

nak a megjelent új munkák szétküldése s hirdetések útján. A hazai munkák kiadása terén pedig mindenkor nagy áldozatkészséget tanúsítottak, amiről minden magyar hazafi tanuságot tehet. Amennyiben azonban a kiadó valósággal elő kívánná mozdítani a magyar könyvkereskedelmet, nyisson könyvkereskedést olyan vidéki városban, ahol még nincs rendes könyvkereskedő. Itt jó szolgálatot tehet az értelmiségnek, ha a központtal és a külfölddel megfelelő összeköttetésbe juttatja azt, s ezt a vállalkozást a maguk részéről minden eszközzel támogatni törekednének.

A pestvárosi tanács 1841 május 15-én kelt felterjesztésében a helybeli könyvkereskedők álláspontjára helyezkedett s érveiket még azzal is gyarapította, hogy az 1838. évi árvíz alkalmával több könyvkereskedő érzékeny károkat szenvedett, hiba lenne őket újabb versennyel terhelni, mielőtt kárukat kiheverték. De általában is veszedelmet láttak a könyvkereskedők helyzetének megnehezítésében, mert szorultságukban tiltott könyvek árusítására fogják adni magukat, ami semmiképp sem kívánatos. Hivatkoznak végül a LANDERER Lajos esetére, aki maga is folyamodott könyvkereskedői jogért s a józan belátás arra indította, hogy kérését 1841 május 13-án visszavonta.

A helytartótanács nem fogadta el a pestvárosi tanács és a pesti könyvkereskedők érvelését s 1841 december 6-án kelt végzésével GEIBEL Károlynak megadta a könyvkereskedői jogot.¹ GEIBEL Károly hamarosan berendezte üzletét s a *Spiegel* című folyóirat 1842 március 12-iki száma már mint Pest város legszebben berendezett könyvesboltját hirdeti. Az új könyvkereskedés a Hajó-utcában a Nagy Krisztofórl elnevezett ház mellett állott s SENNOVITZ téved, mikor a RÓZSAVÖLGYI-cég üzlethelyiségével azonosítja, mely a Szerviták terén áll.

GEIBEL Károly könyvkereskedését kitűnő külföldi összeköttetései és szerencsés vagyoni viszonyai segélyével gyorsan felvirágoztatta s egyikévé tette Pest legnagyobb forgalmú könyvkereskedéseinek. Ennek eredménye lett, hogy 1847-ben ISTVÁN nádor udvari

¹ Pestvárosi levéltár Rel. am. 7475.

könyvkereskedői címmel tüntette ki, amelyet utóda, a GRILL-féle könyvkereskedés, ma is használ. Könyvkiadói tevékenysége is érdekes az elismerésre, mert amint SENNOVITZ megállapítja, 1841-től 1848-ig, tehát hét esztendő alatt 71 művet adott ki s ebből csupán nyolc német és egy latin mű volt. Nem vagyunk azonban egy véleményen SENNOVITZ-zal GEIBEL Károly kiadói működésének benső tartalmával, mert kiadványai arról győznek meg bennünket, hogy ezirányú tevékenységét az üzleti érdek irányította. Tanúságot tesz erről PETŐFI életrajzírója FERENCZI Zoltán, aki a SENNOVITZ által is idézett helyen elmondja, hogy a költő verseit először GEIBEL-nek ajánlotta fel kiadásra, de eredményt nem ért el. 1844-ben aztán megvette tőle *Helység kalapácsa* című hőskölteményét, amelyet a kritika nem fogadott éppen kedvezően. Mikor aztán 1846-ban EMICH Gusztáv megvette PETŐFI-től összes költeményei kiadási jogát, a *Helység kalapácsá-t* GEIBEL merev üzleti érdekből nem volt hajlandó kiadásra átadni, sőt mikor a költemények e nélkül jelentek meg, az 1844-ben megjelent művet 1847-ben mint «Pótlék»-ot hozta forgalomba, amit az egykorú sajtó erősen elítélt.

Szépirodalmi téren GEIBEL egyetlen nagyobb szabású kiadványa FÁY András összes műveinek kiadása volt, ami 1843—44-ben hét kötetben látott napvilágot. Egyéb szépirodalmi tárgyú kiadványai, DEGRÉ Alajos, GAAL József, LAUKA Gusztáv, NAGY Ignác, PÁLFFY Albert, SZIGLIGETI Ede és VACHOT Imre művei, kisebb lélekzetű munkák, amelyek nem követeltek nagy áldozatkészséget. A tudományos irodalom terén kétségtelen értékű kiadványai LÓNYAY Menyhért *Hazánk anyagi érdekeiről* (1847—48) című művének 2. része, PALUGYAY Imre *Megyerendszer hajdan és most* című művének 3. és 4. kötetei (1847—48) és SZEMERE Bertalan *Utazás külföldön* című kétkötetes művének második kiadása (1845), melyeknél azonban a szerencsés kezdet meggyőzhetette GEIBEL-t a kiadás üzleti sikeréről. Nem tekinthetjük SENNOVITZ-hoz hasonlóan nagyérdemű kiadványoknak BALLAGI Mór három kiadást ért német nyelvű magyar nyelvtanát, két kiadást ért magyar-német zsebszótárát, magyar olvasókönyvét, mert ezek nagy kelendőségnek örvendő cikkek voltak s kiadásuk nem járt kockázattal. Az ifjúsági irodalom s nép-

szerű munkák körébe vágó kiadványai alig jelentettek érdemleges gyarapodást irodalmunk számára, mint üzleti cikkek azonban kitűnőek lehettek s GEIBEL Károly üzleti élelmessége mellett tesznek tanúságot. Kétségtelenül jó könyvkereskedő volt GEIBEL, származása és képzettsége azonban nem képesítették rá, hogy irodalmunk fejlesztését tudatosan munkálja, mert a Pesti Divatlap 1847. évi 50. száma szerint mindvégig meg maradt németnek, még magyarul sem tanult meg.

Az 1848. évi események nehéz megpróbáltatások elé állították GEIBEL Károlyt, amelyekhez nem volt hozzászokva, mert addig mindenben szerencséje volt: üzlete gyorsan fellendült s üzleti tekintélye megerősödött. A márciusi események hatása alatt az üzleti hitel megrendült, a németországi kiadók arany- vagy ezüstpénzzel való fizetést sürgettek s a magyar kormány megtiltotta az ércpénz kivitelét. A pesti könyvkereskedők 1848 májusában a magyar kormányhoz fordultak, hogy németországi tartozásaik kiegyenlítésére bocsásson rendelkezésükre 90—100.000 forintnyi összegű ércpénzt, aminek ellenében ugyanannyi értékű bankjegyet hajlandók letenni, ha az ércpénz kivételére engedélyt kapnak. A kormány az engedély kiadását megtagadta, a könyvkereskedők nem tudták Lipcsében esedékes tartozásaikat kifizetni s a németországi könyvkiadók megszüntették a könyvküldést. Ennek hatása alatt GEIBEL Károly 1848 június 22-én körlevélben fordult az összes németországi kiadókhoz s hangoztatta nyolcesztendőös becsületes munkáját, a márciusi események kedvezőtlen hatását a kereskedelmi tevékenységre, a magyar kormány ércpénzkiviteli tilalmát s türelmet kért tőlük. Hangoztatta, hogy 24.448 tallért kitevő lipcsei tartozását osztrák bankjegyekben a kiadók rendelkezésére bocsátja, ércpénzzel azonban az előadottak miatt nem tud fizetni.

A szükséges fedezet javarészét azonban nem az üzlet jövedelméből hozta össze, hanem megtakarított vagyonához kellett nyúlni, mert az 1848. évi törvényhozás olyan változásokat teremtett, amelyek lehetetlenné tették üzleti követeléseinek behajtását.

Az előadottakból nyilvánvaló, hogy GEIBEL Károly az 1848. évi események következtében súlyos veszteségeket szenvedett s e vesz-

teségek a jövőbe vetett bizalmát alapján támadták meg. Ennek kell tulajdonítanunk azon elhatározását, hogy Lipcsébe kívánt átköltözködni, ahol megfelelő összeköttetései voltak s vagyoni viszonyai is lehetővé tették számára, hogy ott új vállalatot alapítson. Pesti könyvkereskedését már 1849 végén eladta öccsének, GEIBEL Hermannnak s ámbár kiadói jogosítványait egyelőre még fenntartotta, a következő év folyamán azokon is túladott.

GEIBEL Hermann 1849 december 22-én már könyvkereskedői jogért folyamodott s folyamodványában hangoztatta, hogy bátyja könyvkereskedését 8000 forinton megvásárolta. GEIBEL Hermann Halléban tanulta a könyvkereskedést, de gyakorlati éveit javarészt — 12-ből 8-at — a monarchia területén töltött s bátyja üzletében régebben négy és félévig szolgált, most pedig újból ide tért vissza, tehát joggal hivatkozhatott rá, hogy ismerős a pesti viszonyokkal.

A véleményadásra felhívott pesti könyvkereskedők (EGGENBERGER és fia, EDELMANN Károly, HARTHLEBEN, KILIÁN és társa, KILIÁN és WEBER, MÜLLER Gyula, LANTOSY József, EMICH Gusztáv) nem ellenzték a kért könyvkereskedői szabadság megadását, előzetesen azonban kötelezvényt állítottak ki GEIBEL Károlyra, hogy sem Budán, sem Pesten nem fog könyvkereskedői jogot szerezni. Ez alapon a pestvárosi tanács 1850 január 26-án a GEIBEL Károly könyvkereskedői jogosítványát megszüntette, GEIBEL Hermannnak pedig megadta a könyvkereskedői jogot.¹

GEIBEL Hermann tisztában volt azzal, hogy a politikai és gazdasági viszonyok miatt súlyos esztendőket kell átélnie. Ez a kilátás azonban nem vette el munkakedvét, hanem munkához látott s igyekezett úgy segíteni magán, amint az a körülményekhez képest lehetők látszott. 1850 július 13-án zeneművek árusítására kért engedélyt azon indokolással, hogy kizárólag könyvkereskedésből lehetetlen megélni. Az akkori egyetlen zeneműkereskedő, TREUCHLINGER, ez ellen állást foglalt s hivatkozott az eddigi hasonló vállalatok tönkrejutására, valamint a saját súlyos helyzetére is, amennyiben hét év óta működik Pesten s még segédet sem képes tartani.

¹ Pestvárosi levéltár 1850/52. évi 1311. szám.

Ennek következtében a pestvárosi tanács elutasította a GEIBEL Hermann kérését, aki ily módon mégis kizárólag a könyvkereskedésre volt utalva.¹

Szerencsére megúsza azonban a nehéz esztendőket, üzlete fennmaradt s GRILL-féle könyvkereskedés elnevezés alatt még ma is fennáll.

Mikor GEIBEL Károly 1849 végén üzletét öccsének átadta, már tisztában volt vele, hogy Lipcsébe költözik s ott alapít üzletet. E szándékát azonban nem hozta nyilvánosságra, hanem 1850 március 5-én azon a címen kért útlevelet, hogy üzleti leszámolásai érdekében Lipcsébe kell utaznia. Átköltözési szándéka mellett szól azonban az, hogy nem csupán a saját, hanem a felesége és két éves István nevű fia számára is útlevelet kért azon indokolással, hogy Lipcsében lakó beteg anyját akarják meglátogatni. Kérését azzal támogatta, hogy 1849-ben a forradalmi zavarok elkerülése céljából hosszabb ideig Bécsben tartózkodott s ott minden akadály nélkül kapott külföldi útlevelet. A pestvárosi tanács nem emelt kifogást az útlevél megadása ellen,² a felsőbb hatóságok azonban más véleményen voltak, a felhozott érveket nem tekintették elegendőknek a külföldi utazás indokolására s hivatkozva azokra a kifogásokra, melyek a cég ellen újabban felmerültek (bei den in neuester Zeit gegen obige Firma erhobenen Beschwerden), határozottan megtagadták az útlevél kiadását.³ Helyes úton járt tehát SENNOVITZ, mikor arra mutatott rá, hogy 1848. évi forradalmi szellemű kiadványaival GEIBEL Károly is kompromittálta magát s a politikai üldözéseket kívánta elkerülni, mikor Lipcsébe költözött.

1850 nyarán GEIBEL Károly még Pesten tartózkodott, mert július 23-án a pestvárosi tanácstól erkölcsi bizonyítványt kért, amit meg is kapott. Erre a bizonyítványra azért volt szüksége, hogy Lipcsében üzletet alapíthasson, mert a bizonyítvány arra is kiterjeszkedett, hogy 1847-ben ISTVÁN nádortól udvari könyvárusi címet kapott s a Kristóf-téren állott könyvkereskedését 1849-ben öccsé-

¹ Pestvárosi levéltár 1850/52. évi 2390. szám.

² Pestvárosi levéltár 1850/52. évi 584. sz.

³ Pestvárosi levéltár 1850/52. évi 13.368. sz.

nek eladta.¹ Minthogy SENNOVITZ által idézett 1850 október 10-én kelt körlevele szerint lipcsei könyvkereskedését akkor már megnyitotta s útlevelére vonatkozó újabb levéltári adatot nem találtunk, azt kell hinnünk, hogy idegen útlevéllal jutott ki az országból. Lipcsei alapítása azután nagyobb sikerrel járt, mert 34 esztendei működésével azt a virágzás magas fokára sikerült emelni.

¹ Pestvárosi Levéltár 1850/52. évi 2369. sz.

XII.

Emich Gusztáv.

1841—1868.

Értékes emberrel szaporodott a pesti könyvkereskedők kara, midőn 1841 december 14-én EMICH Gusztáv a könyvkereskedői jogot megkapta. Születési helye Pest volt ugyan, ahol atyja, EMICH Ferenc már 1812-ben polgárjogot szerzett; származása szerint azonban német volt, mert atyja csupán 1811-ben kötött házassága révén került állandó kapcsolatba hazánkkal és a fővárossal. A SENNOVITZ-féle könyvkereskedői életrajzok KILIÁN mellett EMICHhel foglalkoztak a legbehatóbban¹ s ezt a képet csupán egyes vonásokkal tudjuk kiigazítani, egyebekben az idézett helyre utaljuk az olvasót.

Amint 1841 augusztus 17-én a helytartótanácsához intézett folyamodványában előadta, EMICH Gusztáv középiskolai tanulmánya; elvégzése után lépett a könyvkereskedői pályára. EGGENBERGER Józsefnél tanult s fia könyvkereskedésében négy évig működött mint segéd. Azután külföldre ment s Bécsben a TANDLER és SCHAEFFER-cégnél, Párisban pedig a RENOARD Gyula és társa cégnél volt gyakorlaton; összesen tehát 11 évi könyvkereskedői gyakorlata volt, amikor könyvkereskedői jogért folyamodott.

Ennek a kérvénynek is át kellett menni a pesti könyvkereskedők kritikáján s ezek vele szemben sem voltak kíméletesebbek. 1841 november 10-én ugyanis a nyolc pesti könyvkereskedő (EGGENBERGER és fia, HARTLEBEN, HECKENAST, KILIÁN és társa, KILIÁN és WEBER, özvegy MÜLLERNÉ, LEYRER József, IVANICS) azt hozták fel ellene, hogy GEIBEL csak nem régen folyamodott könyvkereskedői jogért s ha egyszerre két új könyvkereskedés nyílik meg Pesten, akkor kétségessé válik a már meglevő könyvkereskedések fennmaradása. A könyvkereskedésre már fennálló korlátok ledöntését

¹ Magyar könyvkereskedők évkönyve. III. (1892.) évf. I.—LII. II.

csupán az esetben tartanak veszélytelennek, ha a könyvkereskedés szabad mozgását gátló könyvvizsgálati szabályok (cenzura) is megszűnnek. A kiváltságok fenntartásához csupán addig ragaszkodhatnak, amíg nincs biztosítva mozgási szabadságuk. Az ellen egyáltalán nem emelnének kifogást, ha a könyvkiadók száma szaporíthatnák, mert ezzel emelkednék a könyvtermelés s ez nekik is előnyükre szolgálna. Másképen áll azonban a dolog a könyvek értékesítésével foglalkozó könyvkereskedésnél (sortiment), mert a külföldről behozható könyvek mennyiségét erősen korlátozza a cenzura s ha a behozható könyvek értékesítésével a szükségesnél több könyvkereskedő foglalkozik, akkor nincs biztosítva fennmaradási lehetőségük.

A könyvkereskedők érveit az 1841 november 24-én kelt tanácsi jelentés is magáévá tette, minthogy azonban a kevéssel előbb GEIBEL Károly ügyében tett előterjesztésében azt hangoztatta, hogy a külföldiekkel szemben a helybeli születésűeknek kell módot adni könyvkereskedés alapítására, EMICH Gusztáv kérését nem utasíthatta el. Ennek alapján a helytartótanács 1841 december 14-én EMICH Gusztávnak megadta a könyvkereskedői jogot¹ s a KIGYÓ- és URUTCÁK sarkán rövidesen megnyitotta fényes könyvkereskedését.

EMICH Gusztáv kezdettől fogva komolyan fogta fel hivatását s a magyar nemzeti kultúrának fáradhatatlan munkása lett. Már 1842 augusztus 5-én folyamodványt adott be a helytartótanácsához, melyben a Honderű című folyóirat megindítására kért engedélyt. Folyamodványában különösen azt hangoztatta, hogy a művelt magyar nőknek akar léleknevelő olvasmányt adni, mert a fennálló folyóiratok az arisztokrácia elleni állandó támadásaikkal s illoyalis maguktartásával a «szocialis decompozitio» útját egyengetik s könyvkereskedői pályafutása legszebb kezdetének azt tekintené, ha ez irányzatot kellőképen ellensúlyozhatná.

Könyvkereskedői tevékenysége gyors fellendülése mellett tesz tanuságot, hogy röviddel pesti könyvkereskedése megnyitása után Budán kívánt üzletet alapítani s erre a helytartótanácsi engedélyt

¹ Pestvárosi levéltár. Int. an. 8144.

már 1842 november 22-én megkapta.¹ Egy szóval nem lassú léptekkel, óvatos megfontoltsággal halad előre pályatársai mintájára, hanem gyorsan cselekszik és határozottan, amire eddig példa nem volt a magyar könyvkereskedelem történetében. Sikerekben nincs hiány, a vásárló közönség bizalmát sikerül megnyernie s az 1848 előtti legifjabb könyvkereskedés rövidesen Pest városa s Magyarország legnagyobb forgalmú könyvkereskedésévé lett. Kétségtelen, hogy a sikert részben a magyar olvasóközönség nagyobb kultúr-igényeinek köszönhette, de az egyéni siker sem tagadható meg tőle, mert a többi könyvkereskedés nem tudta ugyanazt az eredményt felmutatni.

A pesti könyvkereskedők már idézett nyilatkozatukban a könyvkiadás terére kívánták utalni EMICH tevékenységét, ami nem sikerült ugyan formailag, a valóságban azonban mégis kitűnő kiadó lett EMICHből. SENNOVITZ statisztikai összeállítása szerint 27 esztendő alatt 663 művet adott ki 830 darabban, s ebből 629 mű volt magyar, 32 német, 1 latin és 1 francia nyelvű. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy EMICH Gusztáv volt az első igazán magyar könyvkiadó. Kiadói tevékenységét főleg a szépirodalomra fektette s nem foglalkozott KILIÁN és HECKENAST mintájára tankönyvkiadással, ami pedig üzleti szempontból jobb vállalkozás volt. Csupán nevezetesebb szépirodalmi kiadványait említjük meg. EMICH adta ki BAJZA (1851), CSOKONAY (1843—45), FALUDI (1853), LISZTI László (1855) és ZRINYI Miklós (1853) összes munkáit, JÓKAI Mór 14 regényét (1852—68), KEMÉNY Zsigmond 6 regényét (1852—55), MADÁCH *Ember tragédiájá-t* (1867) s PETŐFI Sándor összes költeményeit (1847 és 1848), valamint újabb költeményeit is (1849). A *Belletristisches Lese-Cabinet der ung. Litteratur* c. kiadványában megismertette a német olvasóközönséggel KEMÉNY Zsigmond (1859) és EÖTVÖS József (1858) regényeit s külföldi regények magyarra fordításáról is gondoskodott. Az ő kiadásában indultak meg a Honderű, Reform, Új Magyar Múzeum, Pesti Napló (1850), Budapesti Hírlap (1852), Sürgöny (1860), Magyarország (1867) stb című

¹ Pestvárosi levéltár i. h.

hírlapok és folyóiratok. Nyolc politikai napilap, három hivatalos lap, hét szépirodalmi lap, két divatlap, két ifjúsági lap és három szaklap kiadója volt összesen, ami kétségtelen tanúságot tesz erős vállalkozói szelleme mellett.

Kiadói tevékenységének megkönnyítésére HECKENAST mintájára nyomdát is szerzett s már 1850-ben megvette EISENFELS Rudolf nyomdáját, aminek átvételére csupán 1852 november 14-én kapott felsőbb hatósági engedélyt. A nyomdaipar terén épen olyan szerencsés kezű vállalkozónak bizonyult, mint a könyvkereskedés és kiadás terén, s nyomdája rövid időn belül a legelső pesti nyomdák sorába emelkedett.

Nagy könyvkiadói tevékenysége arra kényszerítette, hogy a könyvkereskedéstől utóbb megváljon s üzletét már 1850 szeptember 29-én eladta SZÁMWALD Gyulának. Minthogy azonban SZÁMWALD Gyulának nem sikerült az átruházáshoz szükséges felsőbb hatósági engedélyt megszerezni, az üzlet 1854-ben újból vissza került EMICHhez, aki aztán 1857-ben végleg eladta azt PFEIFFER Ferdinándnak.

Innen kezdve EMICH kizárólag kiadói üzletének élt, amelyet 1868-ban fiának adott át s érdemekben gazdag földi pályafutását 1869 április 3-án fejezte be.

GÁRDONYI ALBERT.